PULNING MOHIYATI, PAYDO BO'LISHI VA XUSUSIYATLARI

Qosimov Faxriddin Shamsiddinovich
UzMU harbiy tayyorgarlik o'quv markazi front orti va moliyaviy ta'minot sikli katta o'qituvchisi. QK xizmatchisi
Mingboyev Ibrohim Alisher o'g'li
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti harbiy tayyorgarlik o'quv markazi kursanti, Toshkent moliya instituti 3- bosqich talabasi
mingboyevibrohim9@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.7738131

Anatatsiya: Ushbu maqolada eng qadimgi pulning kelib chiqishi shuningdek, pulning hozirgi zamonaviy ko'rinishiga kelguncha qanday bosqichlardan o'tganligi tahliliga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: qadimgi pullar, tanga pullar, qog'oz pullar, elektron pullar.

Insoniyat asrlar osha o'z holatini pul bilan bog'lab kelgan. Insonning qancha puli ko'p bo'lsa u o'z kelajagidagi yorqin hayotga shuncha ko'p ishongan. Xalq orasida pul bilan bog'liq irim-sirimlar ko'plab uchraydi, har millatning o'zini irimlari mavjud. Masalan, Rus xalqlari orasida bahorda qushlarni ilk sayrashini savdogarlar cho'ntagida tanga bilan tinglashgan. Cho'ntakda tanga bilan qushlar sayrashini tinglash yilni omadli kelishidan darak bergan, moboda qush sayragan vaqtda cho'ntakda tanga bo'lmasa yil omadsizlik va ziyon ko'rish bilan o'tadi deb hisoblangan. Pul kelib chiqishining evolutsion konsepsiyasiga ko'ra, ular ijtimoiy mehnat taqsimoti, ayirboshlash, tovar ishlab chiqarishning rivojlanislii natijasida vujudga kelgan. Qiymat shakllari va ayirboshlash rivojlanishining tarixiy jarayonini tadqiq qilish orqali tovarlar umumiy olarni ichidan pul rolini bajaruvchi alohida tovarning ajralib chiqishini tushunish mumkin. Har qanday mamlakatdagi tovar-pul munosabatlarining to'laqonli amal qilishi, eng avvalo, muayyan mamlakat milliy valyutasining mavjud bo'lishi hamda barqaror amal qilishini taqozo etadi.Dastlab pul vazifasini qimmatbaho mahsulotlar bajargan: marjonlar, yungli jonivorlar terisi,qimmatbaho chig'anoqlar, qimmatbaho metalldan tayyorlangan buyumlar, qo'y va tuyalar.



Pulning eng birinchi namunalari[51]

Odamlar bir-biri bilan tovar almashishni boshlagan paytdan boshlab, ular olgan narsalari uchun to‘lashni, shuningdek, o‘zlarini boyitishni o‘rgandilar. Pul har doim dunyoning turli burchaklaridagi odamlar hayotida muhum ahamiyatga ega bo‘lgan. Faqat qadimgi davrlarda bu odatiy tangalar emas, balki bu maqsadlar uchun ko‘zlanmagan eng aql bovar qilmaydigan va yaroqsiz ko‘rinadigan narsalar edi.

XX asr boshlarida Afrikaning ba’zi bir xalqlarida chorva tuyog‘idan pul o‘rnida foydalanilgan. Mashhur ingliz sayohatchisi Lingvistoning aytishicha, mahalliy xalq undan Angliya qirolichasining boyligini bilish maqsadida qancha moli bor deb so‘ragan. Tinch Okeani va Afrika qit’asi xalqlarida qimmatli chig‘anoqlar pul vazifasini bajargan. Markaziy Afrikada - fil suyagi, Kadimgi Misrda - bug‘doy, Xitoyda - tuz, Mug‘ulistonda - choy ayirboshlash jarayoni pul muomalasi o‘rniga o‘tgan. Qadim zamonlardan beri pul vazifasini qimmatbaho metallar ham o‘tab kelgan. Miloddan oldingi 3 minginchi yillarda Shumer davlatida asal va kumush pul vazifasini bajargan. Kumush pullar miloddan oldingi 2 minginchi yillari Osiyo mamlakatlarida keng tarqalgan.

Shunga ko’ra, O’zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so’ng, o’z milliy valyutamizni muomalaga kiritish muhim va murakkab vazifalardan biri sifatida namoyon bo’ldi. Bu borada hukumatimiz tomonidan har tomonlama asoslangan, izchil iqtisodiy siyosat amalga oshirildi. Unga binoan, respublikamiz o’z mustaqilligini e’lon qilgan bo’lsada, dastlabki yillarda sobiq Ittifoq pul birligi – rubl hududida amal qilish ob’ektiv zarurat sifatida tan olindi. Zero, ittifoqdosh respublikalarning siyosiy jihatdan

[51]Eng qadimgi pullarning ko’rinishi.

mustaqillikka erishishlariga qaramay, ular iqtisodiyotining birdaniga, zudlik bilan rubl hududidan ajralib chiqishlariga iqtisodiy shart-sharoitlar mavjud emas edi. Bunday holat yagona pul makoni doirasida yuqori darajada muvofiqlashtirilgan iqtisodiy, birinchi navbatda, pul-kredit siyosatining amalga oshirilishini taqozo etar edi. Shunga ko'ra, dastlabki pallada Rossiya Federatsiyasi Markaziy banki pul emissiyasi bo'yicha monopolistik huquqni amalga oshirib, rubl amal qilgan barcha mamlakatlarning hududida pul barqarorligini ushlab turish bo'yicha chora-tadbirlarni ko'rish mas'uliyatini zimmasiga oldi.Biroq, bozor munosabatlarining shakllanishi bilan bog'liq holda narxlarni erkinlashtirish jarayonlari respublikalararo savdo jarayonlarida nomutanosibliklarni keltirib chiqara boshladi. Respublikalar savdo balanslari taqchilligini eksport narxlarini o'zgartirish, kredit emissiyasi hisobiga moliyalashtirishga majbur edilar. Bundan tashqari, davlat korxonalarini keng miqyosli subsidiyalash bo'yicha tadbirlar ahamiyatli darajada Rossiya Davlat bankining imtiyozli kreditlari hisobiga moliyalashtirilar edi. Ko'rsatib o'tilgan omillar natijasida rubl hududidagi pul-kredit nazoratining bo'shashib ketishi inflyatsiya jarayonlarining kuchayishiga olib keldi.O'zbekistonni o'z milliy valyutasining muomalaga kiritish zarurligi 1993 yilda dastlab Rossiyaning, keyinchalik MDH boshqa qator mamlakatlarining o'z milliy valyutasini muomalaga kiritishi bilan yanada kuchaydi. Chunki, O'zbekistonga boshqa respubliklar hududida amal qilish huquqini yo'qotgan eski rubl pul birliklari oqib kela boshladi. Qolaversa, rubl hududida O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki mustaqil ravishda mamlakatdagi pul-kredit sohasining rivojlanishini to'liq nazorat qila olmas edi. Pullar qachon paydo bo'lganini aniq aytish qiyin. Axir, hatto pul tushunchasi ham har doim boshqacha edi. Ibtidoiy odamlarning mavjudligi davrida ayirboshlash amalga oshirilgan. Masalan, kulolchilik bilan shug'ullanganlar qozon va ko'zalar, temirchilar – o'q o'qlari, temirchilar va boshqalar bilan savdo qilganlar. Bu juda qulay emasligini tushunib, oziq-ovqat va narsalarning qiymati boshqacha bo'lgan tushuncha paydo bo'ldi.

Ayrim ob'ektlar, tovarlar yoki hayvonlar pulning yangi shakliga aylandi. Misol uchun, Nauru orolida kalamushlar bilan, Efiopiyada tuz barlari bilan, atsteklar kakao loviyalari bilan, amerikalik mustamlakachilar esa tamaki barglari va hayvonlar terisi bilan to'lashdi. Qadimgi davrlarning eng keng tarqalgan pullari kovri qobig'i edi: ular Xitoy, Afrika, Hindiston va Tailandda ishlatilgan.Pulning paydo bo'lishini xronologik jihatdan to'g'ri tavsiflash iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarda paydo bo'ladigan sabab omillari zanjiridir. Pulning rivojlanishi va shakllanishi tarixi shuni ko'rsatadiki, odamlar o'troq turmush tarzini yo'lga qo'yib, o'z yerlariga ega bo'lgach, ba'zi oilalarda ba'zi mahsulotlarning ortiqcha, boshqalarining etishmasligi paydo bo'lgan. Ushbu vaziyatdan chiqish yo'li almashinuv edi.Bu miloddan avvalgi 7-8 ming yilliklarda pulning paydo bo'lishi tarixining boshlanishi edi. Odamlar o'zaro manfaatli tovarlarni almashib, o'z ehtiyojlarini shu tarzda qondirdilar.Ayirboshlash mezonlari "tasodifan",

ya'ni to'g'ridan-to'g'ri savdo joyida o'rnatilgan va hech qanday barqaror xususiyatlarga ega emas edi. Vaqt o'tishi bilan, taklif qilinadigan mahsulotlar assortimenti ko'payganida, tabiiy almashinuv og'ir va noqulay bo'lib qoldi. Ularning “pul”larini tashishning murakkabligi va tez yomonlashishi savdo-iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishini murakkablashtirdi.Garchi barcha xalqlar uchun pulning paydo bo'lish vaqti har xil bo'lsa-da, lekin ularning har biri qiziqarli xususiyatlarga ega edi. Shunday qilib, masalan, Xitoy, Hindiston, Indochina qabilalari orasida qirg'oqlarga yaqin joylashgan, pulning paydo bo'lish jarayoni dengiz chig'anoqlari bilan boshlangan.Ular iplarga o'ralgan va boncuklar kabi kiyingan. To'lov vaqtida "xaridor" sotuvchiga kerakli miqdordagi qobiqlarni berdi. Haqiqiy odamlarning bosh suyagi va suyaklaridan ham hamma joyda foydalanish mumkin edi.Iqtisodiyotda pulning paydo bo'lish tarixi muhim rol o'ynaydi, chunki aslida iqtisodiyotning rivojlanishi va paydo bo'lishi tabiiy pullarning ixtiro qilinishi bilan chambarchas bog'liq. Iqtisodiyotning ibtidoiy shakllari va uning boshlanishi odamlarning o'z xo'jaligiga ega bo'lgan paytda paydo bo'la boshladi, ammo savdoning paydo bo'lishi bilan odamlarning boy va kambag'allarga intensiv tabaqalanishi boshlandi. Muhim bo'ldi va "kapital" ning birinchi shakli - qo'lda chorvachilik. "Boshlar" soni uning egasining holatiga bevosita ta'sir ko'rsatdi.Pul evolyutsiyasining tarixiy jarayoni bu bilan to'xtab qolmadi va pulning paydo bo'lishining keyingi davri miloddan avvalgi 15-10 asrlarga, qimmatbaho metallar paydo bo'lgan davrga to'g'ri keladi. Dastlab ular umumiy qabul qilingan shaklga ega emas edi. Qimmatbaho metallardan yasalgan har qanday "bo'laklar", marjonlarni, uzuklar va boshqa buyumlar savdo munosabatlarida dolzarb bo'lib qoldi.

Oltin va kumush uzoq vaqtdan beri tovarlarni baholashning asosiy mezoni bo'lib kelgan. Masalan, chet el pullarining tarixi ular bilan faqat yangi davrning boshida, oltin tangalar aylanmasi tugaydi.Bolalar uchun pulning paydo bo'lishi tarixi juda qiziqarli va rivojlanayotgan mavzu bo'lishi mumkin. Pulning rivojlanishining qisqacha tarixi, agar bolalar uchun pulning paydo bo'lishining og'zaki tarixi vizual ob'ektlarning namoyishi bilan birga bo'lsa, bolalar xotirasida juda oson va tez "saqlanadi".Qabul qilingan ma'lumotlarning 60% gacha vizual effekt bilan eslab qolishi isbotlangan, shuning uchun hatto pulning paydo bo'lish tarixi rasmlarda yoki taqdimot shaklida ushbu mavzuning asosiy fikrlarini o'rganishga yordam beradi.Shunga qaramay, birinchi pullarning paydo bo'lish tarixi ko'pincha bugungi kunda, yuqori texnologiyalar asrida o'zini namoyon qiladi. Bolaligingizda turli o'yinchoqlar yoki boshqa narsalarni qanchalik tez-tez almashtirganingizni eslang, bu tabiiy almashinuvning namoyonidir!

Birinchi pullarning tarixi "qog'oz va temir" bilan tugamaydi, kompyuter texnikasining rivojlanishi bilan ko'plab iqtisodiy operatsiyalarda keng qo'llaniladigan "elektron pullar" paydo bo'ldi.Pulning paydo bo'lishining tarixiy jarayoni o'z boshlanishiga ega, ammo hozirgacha oxiri yo'q, chunki pulning paydo bo'lishi va uning rivojlanish tarixi nafaqat iqtisodiy, balki falsafiy tadqiqotlarning ham mavzusiga

aylandi (K. Marks va D. Xum, A. Smit va boshqalar), hatto oxir-oqibat insoniyat pul mavjud bo'lishni va o'z vazifalarini bajarishni to'xtatadigan bosqichga kelishi haqida nazariyalar mavjud edi.Ayni paytda, muzeylar va boshqa tarixiy tashkilotlarda pul "yodgorliklari" bilan bir qatorda turli xalqlarning pullari paydo bo'lishining ishonchli tarixi ehtiyotkorlik bilan saqlanadi.Pul kelib chiqishining evolutsion konsepsiyasiga ko‘ra, ular ijtimoiy mehnat taqsimoti, ayirboshlash, tovar ishlab chiqarishning rivojlanislii natijasida vujudga kelgan. Qiymat shakllari va ayirboshlash rivojlanishining tarixiy jarayonini tadqiq qilish orqali tovarlar umumiy olarni ichidan pul rolini bajaruvchi alohida tovarning ajralib chiqishini tushunish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, pulning paydo bo‘lishi turli xil bosqichlarni bosib o‘tgan ekan.Bu bosqichlarda pulning roli asta sekinlik bilan orta boshlagan va u mamlakat iqtisodiyoti asosini tashkil qilgan.

Dastlab o‘tgan zamonlarda aholi tomonidan pul va uning ekvivalentlari paydo bo‘lmasdan avval, ular o‘zlarida mavjud buyumlar ya’ni ish qurollari,o‘zlarining iste’molidan ortib qolgan mahsulotlarni qolganlar bilan o‘zlariga kerak bo‘lgan narsalarga almashishgan. Lekin vaqt o‘tgan sayin bu jarayonlar bir muncha qiyinchiliklar keltirib chiqargan va natijada aholi boshqa yo‘llarni izlay boshlashgan.Va shundan keyin dastlab oltin tangalar, keyinchalik qog‘oz pullar paydo boshlagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shodmonov Sh.Sh., Yaxshieva M.T., Yusupov R.A. Pul nazariyasi: O’quv qo’llanma. –T.: TDIU.
2. Abdulloev A.J, Kaimova Z.A, Boltayev Sh.Sh., Narzieva D.M. "Pul vaBanklar" O'quv qo'llanma - B .: "", 2021.
3. Finlit.uz